

Š T Ú D I E

OLIVER BAŠOVSKÝ, EDITA HVOŽĎAROVÁ, ELENA POVINCOVÁ

**ZÁKLADNÉ GEOGRAFICKÉ PREMENY V ROZLOŽENÍ OBYVATELSTVA
POĎLA REGIONÁLNYCH GEOMORFOLOGICKÝCH JEDNOTIEK
SLOVENSKA V ROKOCH 1869—1980 A JEHO PROBLÉMY**

Oliver Bašovský, Edita Hvožďarová, Elena Povincová: Basic Geographical Changes in the Distribution of Population in Slovakia according to the Regional Geomorphological Units of Slovakia in 1869—1980 and Its Problems. Geogr. Čas., 34, 1982, 2; 3 maps, 2 graphs, 1 table, 23 refs.

The authors analyse, in the submitted study, the changes in the distribution of Slovakia's population according to the regional geomorphological units, or to their groups respectively (lowlands, basins, mountain ranges) for 1869—1980 with a special regard to the changes during the post-war period. On the basis of both an analysis of population development in 94 geomorphological units and analysis of increasing unequability in the distribution the authors draw a series of conclusions concerning a planned lay-out of population in areas with profitable potential conditions of development.

ÚVOD

Základným znakom Slovenska je nezvyčajná pestrosť jeho geografickej štruktúry. Pestrosť je podmienená zložitou geologickou stavbou a s ňou spätou geomorfologickou a výškovou diferencovanosťou Slovenska. Jednoducho povedané regionálne geomorfologické celky tvoria základ, na ktorom sa formujú rôzne typy prírodných komplexov, ktoré poskytujú rôzne podmienky pre poľnohospodárske aktivity a osídlenie. Ľudská spoločnosť vo svojom vzťahu k prírode sa vždy usilovala minimalizovať množstvo spoločenskej práce a nákladov pri získavaní zdrojov obživy, a preto intenzívnejšie využila a osídlila tie typy prostredí, ktoré mali lepšie podmienky pre život a aktivity človeka. A naopak, zasa obchádzala, resp. extenzívnejšie využívala typy krajiny s horšími podmienkami. Interakciou medzi spoločnosťou a prírodou vznikla v priebehu historického vývoja rozdielna intenzita hospodárskeho využitia a osídlenia rôznych území Slovenska. Pôvodný obraz osídlenia a v podstate poľnohospodárskeho využitia zmenila nová aktivita — priemysel a s ňou indukovaný rozvoj terciérnych aktivít i urbanizácie. Niektoré územia sa stále viac zahusťujú oby-

vateľstvom a aktivitami, v iných územiach zasa človek slabšie využíva ich potenciálne možnosti využitia a práve cieľom nášho príspevku je

- ukázať premeny v zaľudnení Slovenska podľa regionálnych geomorfologických celkov za 110 rokov (1869—1980) a zvlášť za roky 1950—1980, kedy nastali najväčšie zmeny,
- vyvodit' závery dotýkajúce sa stupňa osídlenia jednotlivých regionálnych celkov, resp. ich skupín a možností ovplyvnenia ďalšieho vývoja rozloženia obyvateľstva cestou správnej lokalizačnej politiky ekonomických aktivít.

Bázu našej práce tvorí nové geomorfologické členenie Slovenska, ktoré vypracovali E. Mazúr a M. Lukniš (1978). Vymedzili na území Slovenska 83 geomorfologických celkov. Usilujúc sa získať čo najplastickejší obraz o zmenách v rozložení obyvateľstva podľa regionálnych geomorfologických celkov sme v našej práci uvažovali veľké geomorfologické celky (nížiny, niektoré pohoria) aj s podcelkami. Po takejto úprave sme získali 94 územných jednotiek, pre ktoré sme urobili prepočty o obyvateľstve za všetky sčítania ľudu, a to od r. 1869 do r. 1980. Údaje o obyvateľstve (za roky 1869—1970) sme čerpali z Retrospektívneho lexikónu obcí ČSSR 1869—1970 a za rok 1980 z Vybraných údajov zo sčítania ľudu 1980, SŠÚ 1981. Údaje o rozlohách jednotlivých geomorfologických celkov nám poskytol akademik ČSAV a SAV E. Mazúr, ktorému vyjadrujú autori poďakovanie. Metodicky sme sa opierali o práce zaoberajúce sa koncentráciou obyvateľstva podľa povrchových celkov, najmä o klasickú prácu J. Hromádku (1943) a mapu hustoty zaľudnenia morfologických celkov, ktorá je v Atlase SSR (E. Mazúr, J. Verešík 1981), resp. o práce zaoberajúce sa vzťahom reliéfu a jeho hospodárskeho využitia i osídlenia (L. Sawicki 1909, V. Kubyjovič 1932, E. Mazúr 1974, E. Mazúr, J. Drdoš 1976, 1977, J. Činčura 1974, 1977 a iní). Podrobnejšie o metodike výpočtov rozloženia obyvateľstva podľa regionálnych geomorfologických celkov píšeme v prácach O. Bašovský, E. Hvožďarová, E. Povincová (1981, 1982).

PREMENY V ROZLOŽENÍ OBYVATEĽSTVA SSR V ROKOCH 1869—1980 A ZVLÁŠŤ V ROKOCH 1950—1980

Hospodársky i sídelne najvýznamnejším územím Slovenska sú nížiny — Podunajská, Východoslovenská a Záhorská. Predstavujú nízke, málo rozčlenené povrchové tvary s teplým podnebíam a zväčša s úrodnými pôdami, preto boli už dávno osídlené a hospodársky využívané. Nížiny zaberajú plochu 13 875 km², t. j. 28,4 % z plochy Slovenska (tab. 1, grafy 1, 2 a mapy 1, 2, 3). V minulosti boli a aj dnes sú najmä sídelnými bázami Slovenska. Roku 1869 žilo na nížinách 992 tis. obyvateľov, t. j. 40 % z obyvateľstva a roku 1980 už 2082 tis. obyvateľov, t. j. 41,8 % z obyvateľstva Slovenska. Za uplynulé stodesaťročné obyvateľstvo nížin vzrástlo o 1090 tis. obyvateľov, čo tvorí 43,5 % zo 110-ročného prírastku Slovenska. Vyše polovica z tohto prírastku pripadla na roky 1950—1980 (545 tis. obyvateľov).

Nížiny možno rozdeliť na pahorkatinný a rovinný stupeň.

Pahorkatiny ako vyšší stupeň nížin sa rozkladajú na povodoch nížin. Tvoria ich mierne zvlnené, zväčša sprasňovými pokrovmi budované územia. Boli skôr osídlené i hospodársky využité ako nižšie položené roviny. Na pahorkatinách

žilo roku 1869 (537 tis. obyvateľov) 21,6 % a o 110 rokov neskôr roku 1980 21,6 % (1080 tis.) obyvateľov Slovenska.

Roviny, ktoré predstavujú nižší stupeň nížin s vyrovnaným povrchom nív našich riek, boli v minulosti značne zamokrené, a preto ich hospodárske využitie bolo slabšie (pasienky, lúky). Intenzifikácia ich využitia nastala s úpravou vodohospodárskych pomerov. V rovinnom stupni nížin žilo roku 1869 18,4 % (455 tis. obyvateľov) a roku 1980 20,2 % (1006 tis. obyvateľov) z obyvateľstva Slovenska.

Interesantné sú premeny v hustote zaľudnenia a v celkovom prírastku týchto dvoch stupňov za posledné stodesaťročie. Celkový prírastok obyvateľstva bol za uvedené obdobie 1090 tis. obyvateľov, t. j. obyvateľstvo nížin vzrástlo o 109,9 %. Počet obyvateľov rovín vzrástol za skúmané obdobie o 121 % a počet obyvateľov pahorkatín o 100,5 %. Rovnako sa zmenila aj hustota zaľudnenia. Hustota zaľudnenia nížin ako celku bola roku 1869 71,5 % obyvateľov na km² a roku 1980 150,1 obyvateľov na km², pričom pred 110 rokmi boli o niečo hustejšie zaľudnené pahorkatiny (72,4 obyvateľov na km²) ako roviny (70,5 obyvateľov na km²). Dnes je situácia obrátená, roviny sú hustejšie zaľudnené ako pahorkatiny (155,7 : 154,2 obyvateľov na km²). Tento jav rýchlejšieho rastu ľudnatosti i zaľudnenia rovín oproti pahorkatinám súvisí s intenzifikáciou hospodárskeho využitia rovín, premenou značného množstva lúk a pasienkov na ornú pôdu, ako aj s faktom, že mnohé sídla ležiace na hranách medzi rovinami a pahorkatinami postupne výstavbou presunuli svoje ťažiská na rovinné aluviálne nivy.

Zaujímavou stránkou našich nížin ako celku je, že maximálny podiel na obyvateľstve Slovenska dosiahli roku 1950 (44,7 %), odkedy začal poklesávať ich podiel a roku 1980 tvoril iba 41,8 %. Tento pokles súvisí s nižším tempom ich industrializácie ako kotlín a nepokladáme ho za opodstatnený.

Z nížin najrýchlejším rastom obyvateľstva sa vyznačuje Podunajská nížina, a to najmä jej časti, Dolnovážska a Nitrianska niva, kde hustota zaľudnenia roku 1980 stúpila na 291,6—320,3 obyvateľov na km². Slabším rastom sa vyznačuje Východoslovenská, ale najmä Záhorská nížina.

Kotliny predstavujú podobné útvary ako nížiny, sú však menšie a viac-menej uzatvorené hradbami pohorí. Aj kotliny majú mierne členitý povrch, ktorý sa skladá z kotlinových pahorkatín a aluviálnych nív. Sú tak isto ako nížiny dávno odlesnené, osídlené a hospodársky využívané. Charakteristickou črtou slovenských kotlín je, že rieky, ktoré nimi pretekajú, spájajú ich do systémov kotlín. Pre vývin obyvateľstva kotlín veľký význam mala skutočnosť, že ich obyvateľstvo exploatovalo aj okolité pohorie. Obmedzený rozsah vhodných plôch pre poľnohospodárstvo, ako aj diferencovanosť prírodných zdrojov v kotlinách dávali predpoklady pre rozvoj remeselných, resp. priemyselných aktivít.

Kotliny tvoria výraznú zložku povrchu Slovenska. Zaberajú 8096 km², čo tvorí 16,5 % z plochy Slovenska. Roku 1869 žilo v kotlinách 720 tis. obyvateľov, t. j. 29 % z obyvateľstva Slovenska. V súčasnosti tu žije 36 % z obyvateľstva Slovenska, čo odpovedá absolútnej hodnote 1795 tis. obyvateľov. Za posledné stodesaťročie kotliny zaznamenali o polovicu rýchlejší relatívny rast obyvateľstva. (149,3 %) ako nížiny. Za skúmaných 110 rokov počet obyvateľstva kotlín vzrástol o 1075 tis. obyvateľov, čo tvorí 42,9 % zo 110-ročného prírastku obyvateľstva Slovenska, čo je iba o 0,6 % menej ako nížiny. Na rozdiel

Premeny v rozložení obyvateľstva SSR v rokoch 1869—1980

Prírodné celky	Rozloha		1869	
	v km ²	% z plochy SSR	abs.	%
Roviny	6 460	13,3	455 291	18,4
Pahorkatiny	7 415	15,1	536 902	21,6
NÍŽINY	13 875	28,4	992 193	40,0
Kotliny nízko položené	3 226	6,6	241 966	9,7
Kotliny stredne vysoko položené	3 070	6,2	324 017	13,0
Kotliny vysoko položené	1 800	3,7	153 957	6,3
KOTLINY	8 096	16,5	719 940	29,0
A				
Pohoria nízke	5 389	11,0	270 783	10,9
Pohoria stredne nízke	6 921	14,1	216 591	8,7
Pohoria stredne vysoké	11 331	23,1	264 996	10,7
Pohoria vysoké	3 402	6,9	17 308	0,7
B				
Rozpojené pohoria	13 896	28,4	598 538	24,1
Masívne pohoria	13 147	26,7	171 140	6,9
POHORIA	27 043	55,1	769 678	31,0
SLOVENSKO	49 014	100,0	2.481 811	100,0

od nížin, ktoré počas celého stodesaťročia mali viac-menej rovnomerný prírastok, v kotlinách podstatná časť prírastku obyvateľstva (69,5 %) pripadá na povojnové obdobie. Rýchly rast počtu obyvateľstva kotlin, ako aj rýchly rast ich hustoty zaľudnenia [z 88,9 obyvateľov na km² roku 1869 na 221,7 obyvateľov na km² roku 1980] bol podmienený industrializáciou a rozvojom terciérnych aktivít v povojnovom období. Kotliny sa tak stali najhustejšie zaľudnenými celkami Slovenska, pričom najhustejšie zaľudnenými kotlinami sa stali Žilinská (608,1 obyvateľov na km²), ďalej Považské podolie (413,8 obyvateľov na km²) a Rožňavská kotlina (398,1 obyvateľov na km²).

Zrýchľujúci sa rast obyvateľstva kotlin, dosiahnutie mimoriadne vysokých hustôt obyvateľstva, problémy s rozvojom, najmä sídelnej a dopravnej infraštruktúry v rade kotlin nasvedčujú tomu, že viaceré kotliny sa približujú k hranici vyčerpania svojho potenciálu a nevyhnutnosti regulácie ich ekonomického rozvoja, ako aj rastu ich obyvateľstva.

Kotliny na základe nadmorskej výšky možno rozdeliť na 3 výškové stupne: nízko položené, stredne vysoko položené a vysoko položené (M. Lukniš, P. Plesník 1961).

Nízko položené kotliny zaberajú 6,6 % z rozlohy Slovenska. Roku 1869 žilo v nich 9,7 % a v súčasnosti 11,0 % obyvateľstva Slovenska. Prudko vzrástol podiel Košickej kotliny [zo 4,8 % na 7,5 %]. Nízko položené kotliny, a to Ipeľská, Lučenská a Rimavská znížili svoj relatívny podiel na obyvateľstve Slo-

Obyvateľstvo		Hustota zaľudnenia					Rast obyvateľstva	
1950		1980		1869	1950	1980	1869—	1950—
abs.	%	abs.	%	obyv./km ²	obyv./km ²	obyv./km ²	1980 v %	1980 v %
716 495	20,9	1.006 128	20,2	70,5	110,9	155,7	121,0	40,4
820 817	23,8	1.076 316	21,6	72,4	110,7	145,2	100,5	31,1
1.537 312	44,7	2.082 444	41,8	71,5	110,8	150,1	109,9	35,5
319 914	9,3	548 891	11,0	75,0	99,2	170,2	126,9	71,6
514 819	14,9	922 778	18,5	105,5	167,7	300,6	184,8	79,2
212 530	6,2	322 985	6,5	85,5	118,1	179,4	109,8	52,0
1.047 263	30,4	1.794 654	36,0	88,9	129,4	221,7	149,3	71,4
307 603	8,9	426 864	8,6	50,3	57,1	79,2	57,6	38,8
242 479	7,1	358 540	7,2	31,3	35,0	51,8	65,5	47,9
288 839	8,4	307 909	6,1	23,4	25,5	27,2	16,2	6,6
18 821	0,5	17 442	0,3	5,1	5,5	5,1	0,8	-7,3
686 112	20,0	939 305	18,8	43,1	49,4	67,6	57,0	36,9
171 630	4,9	171 450	3,4	13,0	13,1	13,0	0,2	-0,1
857 742	24,9	1.110 755	22,2	28,5	31,7	41,1	44,3	29,5
3.442 317	100,0	4.987 853	100,0	50,6	70,2	101,8	101,0	44,9

venska za posledných 110 rokov zo 4,7 % na 3,4 %. Tieto rozdiely súvisia s rozdielnym stupňom industrializácie a urbanizácie uvedených kotlín. Interesantná je nížinám, resp. niektorým pohoriam odpovedajúca priemerná hustota zaľudnenia juhoslovenských kotlín — 90,5 obyvateľov na km², a preto sa zdá byť oprávnený spoločný názov uvedených troch juhoslovenských kotlín ako juhoslovenská nížina.

Stredne vysoko položené kotliny zaberajú 6,2 % z plochy Slovenska. Ich podiel na obyvateľstve Slovenska za 110 rokov vzrástol z 13,0 % na 18,5 % a počet ich obyvateľstva o 184,8 %. Sú to územia Slovenska s najrýchlejším rastom obyvateľstva za posledné stodesaťročie.

Zvlášť prudko vzrástlo ich obyvateľstvo za roky 1950—1980. Z celkového prírastku obyvateľstva za 110 rokov (599 tis.) skoro 79,2 % (408 tis.) pripadá na posledných 30 rokov. Tieto kotliny súčasne patria k najhustejšie zaľudneným územiám Slovenska (300,6 obyvateľov na km²). Prudký rast obyvateľstva a ich hustoty zaľudnenia zaznamenali*menovite industrializované Považské podolie, Žilinská, Hornonitrianska, Zvolenská, Turčianska a Žiarska kotlina. Kotliny Hornádska, Rožňavská a Pliešovská mali menší rast a oproti minulosti svoj podiel na obyvateľstve Slovenska znížili.

Vysoko položené kotliny zaberali 3,7 % z rozlohy Slovenska. Za uplynulé stodesaťročie nastalo najskôr zníženie ich podielu na obyvateľstve Slovenska (zo 6,3 % roku 1869 na 5,7 % roku 1930), potom ich podiel vzrástol a roku

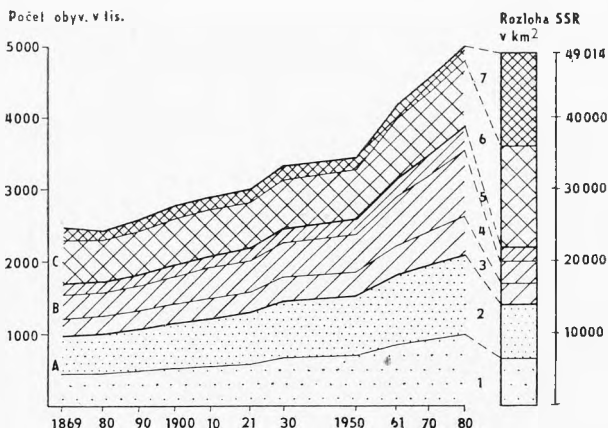
1980 dosiahol 6,5 %. Hustotou zaľudnenia (179,4 obyvateľov na km²) o niečo prevyšujú nízko položené kotliny. Z vysoko položených kotlin vzrástol najmä význam industrializovanej Podtatranskej kotliny a Horehronského podolia, ale sa znížil význam malej, dnes zväčša vodnou nádržou vyplnenej Oravskej kotliny.

Vedúcim fenoménom povrchu Slovenska sú pohoria, ktoré zaberajú 27 043 km², t. j. 55,1 % z rozlohy Slovenska. Pohoria i napriek značnej diferencovateľnosti tvorili relatívne dosť zaľudnené územie Slovenska. Roku 1869 žilo v pohoriach 770 tis. obyvateľov, t. j. 31,0 % z obyvateľstva Slovenska pri priemernej hustote zaľudnenia 28,5 % obyvateľov na km². Napriek celkovému vzrastu obyvateľstva žijúceho v pohoriach za posledných 110 rokov na 1111 tis. obyvateľov, t. j. o 44,3 % a vzrastu hustoty zaľudnenia (z 28,5 na 41,1 obyvateľov na km²) znížil sa podiel pohorí na celkovom obyvateľstve Slovenska (22,2 %). Počet obyvateľov pohorí za 110 rokov vzrástol o 341 tis. obyvateľov, čo tvorí iba 13,6 % z celkového 110-ročného prírastku Slovenska. Aj rast obyvateľstva v pohoriach je spätý najmä s posledným tridsaťročím, na ktoré pripadajú 3/4 z ich celkového prírastku. Z pomalého rastu obyvateľstva vyplýva jasná tendencia postupného znižovania sa váhy pohorí na ľudnatosti Slovenska.

Analýzu rozloženia obyvateľstva v pohoriach možno robiť z dvoch aspektov, a to:

— výškovej diferenciacie pohorí a z hľadiska rozpojenosti alebo masívnosti pohorí. Vývin obyvateľstva podľa výškového členenia pohorí obsahuje tab. 1. Všeobecne platí — okrem prvých dvoch výškových stupňov (nízke a stredne nízke pohoria), že s výškou pohorí klesá ich hustota zaľudnenia, rast ich ľudnatosti, resp. prebieha vyľudňovanie najvyšších pohorí.

Z hľadiska zaľudnenia väčší význam má stupeň rozpojenosti, resp. masívnosti pohorí. Rozpojené pohoria predstavujú akýsi prechod medzi pahorkatinami kotlin a nížin a medzi vlastnými pohoriami. Ich povrch je zvyčajne členit-

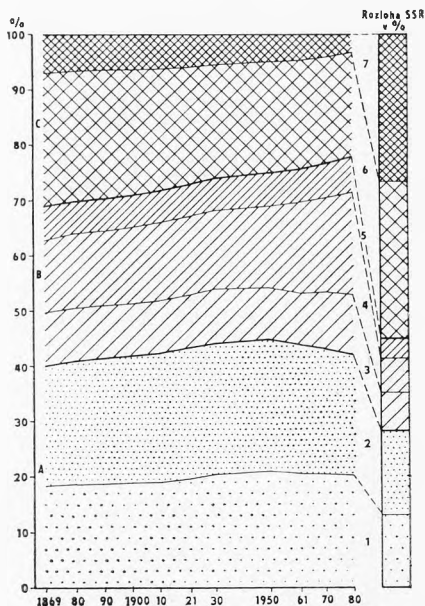

Graf 1. Vývin obyvateľstva v skupinách geomorfologických celkov v rokoch 1869—1980 (v absolútnych hodnotách). A — nížiny: 1 — roviny, 2 — pahorkatiny, B — kotliny: 3 — nízko položené kotliny, 4 — stredne vysoko položené kotliny, 5 — kotliny vysoko položené, C — pohoria: 6 — rozpojené, 7 — masívne.

tý, bez ústredného chrbta, ktorý nahrádzajú paralelné, kratšie alebo dlhšie chrbty rôznej výšky, medzi ktorými sa rozkladajú brázdy, kotliny a doliny. Rozpojené pohoria sa najčastejšie vyskytujú vo flyšovom a sopečnom pásme. Rozpojené pohoria sa preto stali miestom ľahšieho prenikania obyvateľstva a intenzívnejšieho využívania ako masívne pohoria. Vytvorilo sa tu mozaikové rozloženie obyvateľstva a využívania územia.

Masívne pohoria zvyčajne tvorí vysoko vyzdvihnutý ústredný horský chrbát, pričom sa svahy dvíhajú strmo do výšky, iba obvod pohorí je rozdelený úzkymi dolinami a rázsochami. Sú ťažšie prístupné, menej vhodné na osídlenie, i keď niekedy podnebie a nadmorská výška by nebránili osídleniu. V masívnych pohoriach je preto osídlenie zriedkavé. Uplatňuje sa cez aktivity, akými sú pastierstvo, drevorúbačstvo a baníctvo. K týmto pohoriam patria predovšetkým pohoria kryštálicko-druhohorného pásma, menej pohoria flyšového a sopečného pásma.

Rozpojené pohoria zaberajú 13 896 km², t. j. 28,4 % z rozlohy Slovenska. K rozpojeným pohoriam patrí teda viac ako polovica hornatej časti Slovenska. Tieto pohoria sústreďujú hlavnú časť obyvateľstva žijúceho v pohoriach. Roku 1869 v rozpojených pohoriach žilo 598 tis. a v roku 1980 939 tis. obyvateľov. Za 110 rokov pribudlo v nich 341 tis. obyvateľov. Za celých 110 rokov však podiel obyvateľstva rozpojených pohorí na obyvateľstve Slovenska poklesáva (z 24,1 % roku 1869 na 18,8 % roku 1980). Hustota zaľudnenia v týchto pohoriach dosahuje dnes 67,6 obyvateľov na km² oproti 43,1 obyvateľov na km² pred stodesaťročím. Najhustejšie sú zaľudnené predovšetkým relatívne znížené celky (medzihoria, brázdy a pod.) a nižšie vrchoviny. Najviac obyvateľstva sa viaže na Jablunkovské medzihorie, Turzovskú vrchovinu, Beskydské

Graf 2. Vývin obyvateľstva v skupinách geomorfologických celkov v rokoch 1869–1980 (v relatívnych hodnotách) A — nížiny: 1 — roviny, 2 — pahorkatiny, B — kotliny: 3 — kotliny nízko položené, 4 — kotliny stredne vysoko položené, 5 — kotliny vysoko položené, C — pohoria: 6 — rozpojené, 7 — masívne.

predhorie, Spišsko-šarišské medzihorie, Oravskú vrchovinu, Podbeskydskú brázdou a Myjavskú pahorkatinu. Relatívne dosť zaľudnená je aj Šarišská vrchovina, Javorníky, Revúcka, Ondavská a Kysucká vrchovina. Vo všetkých týchto celkoch, okrem Beskydského predhoria, pozorujeme znižovanie relatívnych podielov týchto celkov na celkovom počte obyvateľstva Slovenska. Iba výnimočne v rozpojených pohoriach za uplynulé stodesaťročie poklesol aj absolútny počet obyvateľov [Ostrôžky, Podtatranská bráza, Spišská Magura, Lubovnianska vrchovina].

Masívne pohoria zaberajú 13 147 km², t. j. 26,7 % z rozlohy Slovenska. Pred 110 rokmi, tak ako teraz, žilo v nich 171 tis. obyvateľov. Ich podiel na obyvateľstve Slovenska za 110 rokov poklesol, a to zo 6,9 % na 3,4 %. Veľmi rýchly je pokles ich podielu najmä v posledných 30 rokoch. Hustota zaľudnenia je nízka a za skúmané obdobie sa nezmenila (13,0 obyvateľov na km²). Najviac obyvateľstva sústreďujú Kysucké Beskydy, Kremnické vrchy, Čierna hora a Bachureň. V celom rade masívnych pohorí počet obyvateľstva stagnuje, resp. poklesáva. Masívne pohoria sú z hľadiska osídlenia najmenej vhodnými územiaми Slovenska.

ZÁVER

Z vykonanej analýzy a podrobných údajov o vývine obyvateľstva Slovenska za roky 1869—1980 podľa 94 geomorfologických celkov a ich skupín možno vyvodíť tieto závery:

1. Za uplynulých 110 rokov počet obyvateľstva Slovenska vzrástol dvojnásobne, a to z 2,5 mil. obyvateľov na 5 mil. obyvateľov. Rovnako sa zdvojnásobila hustota zaľudnenia (z 50,6 obyvateľov na km² na 101,8 obyvateľov na km²). Základnou črtou 110-ročného vývoja slovenskej populácie bolo *zvyšovanie nerovnomernosti jej rozloženia* podľa skupín geomorfologických celkov, t. j. nížin (vzrast zo 40,0 % na 41,8 %), kotlín (vzrast z 29,0 % na 36,0 %) a pohorí (pokles z 31,0 % na 22,2 %). Ak hustota zaľudnenia pohorí bola voči nížinám a kotlinám pred 110 rokmi 1:2,5 a 1:3,1, potom roku 1980 tieto relácie majú hodnoty 1:3,7, resp. 1:5,4, pričom aj hustota zaľudnenia pohorí vzrástla takmer na dvojnásobok. Aj absolútne hodnoty na celkovom prírastku obyvateľstva za roky 1869—1980 za nížiny (1090 tis. obyvateľov), kotliny (1075 tis. obyvateľov) a pohoria (341 tis. obyvateľov) sú mimoriadne výrečné.

2. Druhým základným znakom vývoja obyvateľstva Slovenska podľa nížin, kotlín a pohorí bolo, že najhlbšie premeny v rozložení obyvateľstva pripadajú na roky 1950—1980, t. j. na obdobie, kedy prebehli aj najhlbšie zmeny v sociálno-ekonomickom vývoji Slovenska, menovite jeho industrializácia a zrýchlený urbanizačný proces. V najviac industrializovaných územiach Slovenska prebehli aj najväčšie premeny jeho obyvateľstva. Takýmito územiaми boli menovite kotliny, kde zo 110-ročného prírastku na roky 1950—1980 pripadá 69,5 % [absolútne 747 tis. obyvateľov]. Ešte vyšší ukazovateľ majú síce pohoria (74,2 %), čo však absolútne je iba 253 tis. obyvateľov. Nový ekonomický rozvoj oživil i pohoria, avšak nie ako celok, ale iba niektoré s výhodnými lokalizačnými a polohovými podmienkami. V nížinách počet obyvateľstva vzrástol za posledných 30 rokov absolútne o 545 tis. obyvateľov, čo však bolo iba 50 % z prírastku za 110 rokov. Interesantný je však trend rastu oby-

vateľstva nížin, kotlín a pohorí za posledných 30 rokov, čo najlepšie ilustrujú prírastky medzi jednotlivými desaťročiami. V desaťročiach 1950—1961, 1961—1970, 1970—1980 pribudlo v nížinách 287 tis. obyvateľov, 121 tis. obyvateľov a 136 tis. obyvateľov, v kotlínach 274 tis. obyvateľov, 201 tis. obyvateľov a 272 tis. obyvateľov, kým v pohoriach 170 tis. obyvateľov, 41 tis. obyvateľov a 42 tis. obyvateľov. Z uvedeného naďalej vyplýva *mimoriadne vysoký trend rastu obyvateľstva kotlín, spomalenie rastu obyvateľstva nížin a fakt, že podstatná časť povojnového prírastku obyvateľstva pohorí sa viaže na roky 1950—1961*, kým rast obyvateľstva pohorí v posledných dvoch desaťročiach sa výrazne spomalil.

3. *Hlavnou sídelnou bázou Slovenska sú jeho nížiny*. Na ploche zaujímajúcej 28,4 % z rozlohy Slovenska žije 41,8 % jeho obyvateľstva, z čoho podstatná časť pripadá na Podunajskú nížinu, na ktorej žije 1/3 obyvateľstva Slovenska (33,2 %), kým na Východoslovenskú nížinu pripadá iba 5,3 % a zvyšok pripadá na Záhorskú nížinu a slovenskú časť Dolnomoravského úvalu. Záhorská nížina prejavuje v poslednom desaťročí tendenciu poklesu obyvateľstva. Ako sme už uviedli, nížiny Slovenska ako celok v rokoch 1869—1950 zvyšovali svoj podiel na obyvateľstve Slovenska (roku 1950 44,7 %), v posledných 30 rokoch ich podiel na obyvateľstve Slovenska klesá, čo súvisí so spomalením tempa industrializácie, hoci z geoeologického hľadiska majú najvýhodnejšie podmienky nielen pre rozvoj poľnohospodárstva, ale aj priemyslu a ostatných aktivít, nehľadiac na mnohé výhody dopravnno-geografickej polohy a na iné skutočnosti. Zdá sa, že úsilie chrániť pôdu v tejto našej hlavnej poľnohospodárskej oblasti vedie k slabšiemu využitiu jej potenciálu pre priemysel a osídlenie. Prírodzene, že jej ďalšia industrializácia a rozvoj osídlenia sa musia technicky riešiť tak, aby zaberali čím menej pôdy (intenzívnejšia zástavba intravilánov, viacpodlažná výstavba), resp. na plochách nevýhodných pre poľnohospodársku výrobu. Osobitné prehodnotenie pri industrializácii a rozvoji sídel i celej infraštruktúry si tu zaslúžia aj dosiaľ používané lokalizačné kritériá.

4. *Kotliny* zaberajúce iba 16,5 % z rozlohy Slovenska, vďaka intenzívnej industrializácii, rozvoju terciéru a infraštruktúry, *stali sa najhustejšie obývanými územiami Slovenska*. Žije tu iba o necelých 300 tis. obyvateľov menej ako na nížinách. Priemernou hustotou zaľudnenia 221,7 obyvateľov na km² vysoko prevyšujú nížiny. Z hľadiska osídlenia i stupňa industrializácie kotliny predstavujú najkontrastnejšie územie Slovenska. Kým niektoré kotliny, najmä stredne vysoko položené kotliny, dosahujú strop využitia svojho potenciálu, o čom svedčí ich mimoriadne vysoká hustota zaľudnenia (Žilinská kotlina 608,1 obyvateľov na km², Považské podolie 413,8 obyvateľov na km², Rožňavská kotlina 398,1 obyvateľov na km², Hornonitrianska kotlina 279,2 obyvateľov na km², Žiarska kotlina 260,9 obyvateľov na km², Zvolenská kotlina 250,4 obyvateľov na km²), iné stupňom využitia odpovedajú slabšie aktivovaným územiam nížin alebo nízkych pohorí. Z nízko položených kotlín najhustejšie zaľudnená je Košická kotlina (313,1 obyvateľov na km²). Zo slabo zaľudnených kotlín vynikajú menovite kotliny intravulkanickej brázdy, t. j. Ipeľská (73,5 obyvateľov na km²), Rimavská (83,4 obyvateľov na km²) a Lučenská kotlina (127,7 obyvateľov na km²). Tieto dokonca v zaľudnení ustupujú aj vysoko položeným kotlinám — Liptovskej (177,6 obyvateľov na km²), Popradskej (217,0 obyvateľov na km²), Oravskej (151,4 obyvateľov na km²) a Horehronskému podoliu (183,7 obyvateľov na km²). Ako sa ukazuje, pri lokalizačnej politike a oblastnom

plánovaní území nevyhnutné je stimulovať rast oblasti juhoslovenských kotlín (ako aj východnej časti Podunajskej nížiny) a naopak, veľmi citlivo, vzhľadom na zahustenosť priemyslom, sídelnou a ostatnou infraštruktúrou, ako aj vzhľadom na rekreačnú funkciu kotlín a ich horských obrúb z makroregionálneho hľadiska uvažovať rozvojové možnosti a formy využitia prírodného potenciálu, najmä stredne vysoko položených a vysoko položených kotlín. V našich, nezvyčajne diferencovaných prírodných podmienkach, a to platí osobitne o kotlínoch, najefektívnejšie využitie potenciálu krajiny je možné pri plnom rešpektovaní krajinnokoekologických možností území.

5. Najväčšiu rozlohu Slovenska zaujímajú pohoria (55,1 %). Tvoria jeho vedúci fenomén. V minulosti pohoria v dôsledku slabého ekonomického rozvoja Slovenska sa veľmi využívali pre poľnohospodárstvo, lesníctvo, banícke aktivity, a preto sa aj relatívne veľmi zaľudnili. I keď roku 1869 v nich žilo 31,0 % a teraz iba 22,2 % obyvateľstva Slovenska, počet obyvateľstva žijúceho v pohoriach za 110 rokov predsa len absolútne vzrástol, a to zo 770 tis. na 1110 tis. obyvateľov. Treba však uviesť, že rast obyvateľstva zaznamenali najmä nižšie a rozpojené pohoria s relatívne dobrými podmienkami pre osídlenie, poľnohospodárstvo a rozvoj priemyslu (Pohronský Inovec, Beskydské predhorie, Cerová vrchovina), resp. oblasti položené v blízkosti silných centier práce (Turzovská vrchovina, Jablunkovské medzihorie). Všeobecne pri pohoriach platí, že s ich výškou a masívnosťou poklesáva ich význam z hľadiska osídlenia a pohoria aj u nás sa stávajú depopulačnými oblasťami, resp. oblasťami silnej funkčnej transformácie obyvateľstva. S istou stabilizáciou obyvateľstva však aj tu treba počítať, prihliadajúc na nové funkcie (rekreácia), resp. na očakávané zintenzívnenie ich využitia pre poľnohospodárstvo.

LITERATÚRA

1. BAŠOVSKÝ, O., MAJBOVÁ, E.: Koncentrácia obyvateľstva SSR a problémy životného prostredia. Acta FRNUC, *Formatio et Protectio Nature*, II, 1977, 27—47. — 2. BAŠOVSKÝ, O., HVOŽDAROVÁ, E., POVINCOVÁ, E.: Geomorfologické celky západného a stredného Slovenska ako základné geokoekologické jednotky a vývin ich obyvateľstva. Acta FRNUC, *Formatio et Protectio Naturae*, VII, 1981, 201—217. — 3. BAŠOVSKÝ, O., HVOŽDAROVÁ, E., POVINCOVÁ, E.: Zmeny v rozložení obyvateľstva za posledných 100 rokov v regionálnych geomorfologických jednotkách Slovenska. Acta FRNUC, *Geographica*, XXII, 1982. — 4. ČINČURA, J.: Niektoré aspekty urbanizácie vo vzťahu k reliéfu Slovenska. *Architektúra a urbanistika*, 8, 2, 1974, 43—53. — 5. ČINČURA, J.: Vzťah sídel Západoslovenského kraja k nadmorským výškam povrchu. *Geogr. Čas.*, 28, 1976, 292—311. — 6. ČINČURA, J.: Vzťah sídel Stredoslovenského kraja k nadmorským výškam povrchu. *Geogr. Čas.*, 29, 177, 113—131. — 7. DEMEK, J.: Systémová teória a štúdium krajiny. *Studia Geographica*, 40, 1974, s. 200. — 8. DEMEK, J., VORÁČEK, V.: Životné prostredie Českej socialistickej republiky (súčasný stav, problémy a perspektívy). *Studia Geographica*, 39, 1974. — 9. HROMÁDKA, J.: Morfologické základy osídlení Oravy a jeho typy. Sborník II. sjezdu čs. geografů v Bratislave, 1933. — 10. HROMÁDKA, J.: Všeobecný zemepis Slovenska. SAV, Bratislava 1943.

11. KUBÝJOVIČ, V.: Rozšírení kultur a obyvateľstva v severných Karpatech. Sborník Filozof. fakulty Komenského univerzity, VIII, 60, 1932. — 12. LUKNIŠ, M., PLESNÍK, P.: Nížiny, kotliny a pohoria Slovenska. Osveta, Bratislava 1961. — 13. MAZÚR, E.: K zásadám geomorfologickej rajonizácie Západných Karpát. *Geogr. Čas.*, 16, 1964, 281—288. — 14. MAZÚR, E.: Využitie zeme. Slovensko 3 — Lud. Obzor, Bratislava 1974,

75—100. — 15. MAZÚR, E., DRDOŠ, J.: Regionálne, krajinné štruktúry SSR a životné prostredie. Život, Prostr., 77, 1977, 127—130. — 16. MAZÚR, E., LUKNIŠ, M.: Regionálne geomorfologické členenie Slovenskej socialistickej republiky. Geogr. Čas., 30, 1978, 101—125. — 17. MAZÚR, E., DRDOŠ, J.: Socioekonomické typy životného prostredia. Atlas SSR. SAV a SÚGK, Bratislava 1980. — 18. MAZÚR, E., KRIPPPEL, E., PORUBSKÝ, A., TARÁBEK, L.: Geoeologické (prírodné krajinné) typy. Atlas SSR. SAV a SÚGK, Bratislava 1980. — 19. MAZÚR, E., VEREŠÍK, J.: Hustota obyvateľstva podľa morfológických celkov. Atlas SSR. SAV a SÚGK, Bratislava 1980. — 20. MLÁDEK, J.: Koncentrácia priemyslu Slovenskej socialistickej republiky podľa geomorfologických jednotiek. Acta FRNUC, Geographica, XXIII, (v tlači).

21. Retrospektívny lexikón obcí ČSSR 1850—1970, Praha 1978. — 22. SAWICKI, L.: Die Verteilung der Bevölkerung in den Westkarpaten im Allgemeinen. Extrait der Bulletin de l'Académie des Sciences de Cracovie. 1909, 886—905. — 23. URBÁNEK, J. a kol.: Chránime prírodu a krajinu. Príroda, Bratislava 1979.

Оливер Башовски, Эдита Гвюдярова, Элена Повинцова

ОСНОВНЫЕ ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В РАЗМЕЩЕНИИ НАСЕЛЕНИЯ ПО РЕГИОНАЛЬНЫМ ГЕОМОРФОЛОГИЧЕСКИМ ЕДИНИЦАМ В СЛОВАКИИ ЗА 1869—1980 ГГ. И ИХ ПРОБЛЕМЫ

Региональные геоморфологические единицы Словакии выделенные Э. Мазуром и М. Лукнишем (1978) можно считать также основными региональными структурами Словакии, в которых отражены остальные географические характеристики и факторы. На основе анализа изменений в размещении населения в региональных единицах Словакии в течении 1869—1980 гг. можно установить следующее:

1. — что в течение прошлых 110 лет, увеличилась численность населения Словакии в два раза, из 2,5 мил. на 5 мил. жителей, в два раза увеличилась и плотность населения (из 50,6 жителей на км кв. на 101,8 жителей на км кв.). Основной чертой 110-летнего развития популяции было повышение неравномерности ее размещения по группам геоморфологических единиц, т. е. низменностей, котловин и горных массивов, (низменности: общий прирост в 1869—1980 годах 1090 тысяч жителей, прирост доли на населении Словакии из 40,0 % на 41,8 % и прирост плотности населения из 71,5 на 150,1 тысяч жителей на км кв.; котловины: прирост 1075 тысяч жителей, прирост доли из 29 % на 36 %, прирост плотности населения из 88,9 на 221,7 жителей на км кв.; горные массивы: прирост 341 тысяч жителей, понижение доли из 31,0 % в 22,2 %, прирост плотности населения из 28,5 в 41,1 жителей на км кв.).

2. Самые выразительные изменения в размещении населения произошли в 1950—1980 гг., то есть во время, когда осуществились и самые глубокие перемены в социально-экономическом развитии Словакии — индустриализация и ускоренный процесс урбанизации. В наиболее индустриализованных областях Словакии осуществились и самые большие перемены в населении. Такими были котловины, на долю которых из 110-летнего прироста приходится за годы 1950—1980 г. 69,5 %. По приросту в течении отдельных десятилетий за последние 30 лет показывается высокая тенденция роста населения котловин, задержание роста населения низменностей и факт, что большая часть послевоенного прироста населения горных массивов приходится на годы 1950—1961, пока прирост в последних двух десятилетиях выразительно замедлился.

3. Основными населенными областями Словакии являются низменности. На площади 28,4 % всей территории Словакии живет 41,8 % населения. Низменности Словакии как общее целое в 1869—1950 гг. увеличивали долю в населении Словакии. За последние 30 лет их доля понижается. Это взаимосвязано со замедлением темпа индустриализации,

хотя с геоэкологической точки зрения низменности имеют самые выгодные условия не только для развития сельского хозяйства, но и промышленности и других активностей. Требуется еще особая переоценка до сих пор использованных критерий размещения.

4. Котловины, занимающие только 16,5 % площади Словакии, становятся наиболее плотными территориями Словакии. Здесь живет на 300 тысяч жителей меньше, чем в низменностях и с средней плотностью населения 221 жителей на км кв. их высоко перерастают. Котловины, однако, представляют собой самые контрастные территории Словакии. Некоторые из них (прежде всего средние высоко расположенные) достигают так сказать „вершину“ использования своего потенциала и требуется чувствительно взвесить дальнейшие возможности их развития; другие, в особенности котловины внутривулканической борозды представляют собой менее активные области, в которых наоборот показывается неизбежность стимуляции экономического развития и роста их населения.

5. Горные массивы, занимающие 55,1 % площади Словакии, были в прошлом интенсивно использованные, потому и относительно достаточно заселенные. Абсолютно в течении 110 лет увеличилась их численность населения из 770 тысяч на 1110 тысяч жителей. Население возросло прежде всего в низких и разобщенных горах, или в областях недалеко от больших рабочих центров. Вообще с высотой и массивностью гор понижается их значение и горные массивы становятся депопуляционными областями или областями с сильной функциональной трансформацией населения. Учитывая их расположение, некоторые новые функции и другие деятельности (сельское хозяйство и др.), надо здесь однако считать с стабилизацией населения на определенных территориях.

Карта 1. Плотность населения по региональным геоморфологическим единицам Словакии в 1869 г.

1 — Плотность населения (жителей на км кв.).

Карта 2. Плотность населения по региональным геоморфологическим единицам Словакии в 1980 г.

1 — Плотность населения (жителей на км кв.).

Карта 3. Прирост — уменьшение населения по региональным геоморфологическим единицам Словакии в 1869—1980 гг.

1 — Прирост плотности населения (жителей на км кв.).

2 — Уменьшение плотности населения (жителей на км кв.).

3 — Абсолютный прирост — уменьшение народонаселения в 1869—1980 гг. (тысячи)

График 1. Развитие населения по группам геоморфологических единиц в 1869—1980 гг. (абсолютные величины)

A — Низменности: 1 — равнины, 2 — холмистые местности

B — Котловины: 3 — низко расположенные котловины, 4 — средне высоко расположенные котловины, 5 — высоко расположенные котловины

C — Горные массивы: 6 — разобщенные, 7 — массивные.

График 2. Развитие населения по группам геоморфологических единиц в 1869—1980 гг. (относительные величины)

A — Низменности: 1 — равнины, 2 — холмистые местности

B — Котловины: 3 — низко расположенные котловины, 4 — средне высоко расположенные котловины, 5 — высоко расположенные котловины

C — Горные массивы: 6 — разобщенные, 7 — массивные.

Таблица 1. Изменения в размещении населения Словакии в 1869—1980 гг.

Перевод: Э. Радвани

BASIC GEOGRAPHICAL CHANGES IN THE DISTRIBUTION OF POPULATION
IN SLOVAKIA ACCORDING TO THE REGIONAL GEOMORPHOLOGICAL UNITS
OF SLOVAKIA IN 1869—1980 AND ITS PROBLEMS

The regional geomorphological units of Slovakia laid out by E. Mazúr and M. Lukniš [1978] may be considered also as the basic regional structures of Slovakia, in which the other geographical marks and factors are reflected. On the basis of the analysis of changes in the distribution of population according to the regional wholes of Slovakia for 1869—1980 it may be stated that:

1. For the past 110 years the number of Slovakia's population increased from 2.5 to 5 million population and also the population density doubled (from 50.6 to 101.8 inhabitants per 1 sq km). The basic feature of the 110-year population development has been an inequality in its distribution being increased according to the groups of geomorphological wholes, i. e. lowlands, basins and mountain ranges (the lowlands: total gain for 1869—1980 does 1,090 thousand population, increase of the share in the SSR population from 40.0 to 41.8 per cent and the increase of density from 71.5 to 150.1 population per 1 sq km; the basins: increase by 1,075 thousand population, increase of the share from 29 to 36 per cent, increase of the density from 88.9 to 221.7 inhabitants per sq km; the mountain ranges: increase by 341 thousand population, decrease of the share from 31.0 to 22.2 per cent, increase of the density from 28.5 to 41.1 inhabitants per sq km);

2. The deepest changes in the distribution of population fall to 1950—1980, i. e. to the period with the deepest changes in the socio-economic development of Slovakia — the industrialization and an accelerated urbanization process. The largest changes in Slovakia's population ran just in the most industrialized areas of the territory. They were namely the basins, where 69.5 per cent fall to 1950—1980. According to the gains between the individual decades during the last 30 years a high trend of population growth is shown in the basins further on a lowered growth of population in the lowlands as well as the fact that a prevailing part of the post-war population growth in the mountain ranges is bound to 1950—1961, while during the last two decades the growth got slow significantly.

3. The lowlands are the main settlement basis in Slovakia. 41.8 per cent of Slovakia's lowlands as a whole were increasing their own share in Slovakia's population in 1869—1950, during the last thirty years, however, their share is decreasing. It is connected with the rate of industrialization getting slow, although from the geo-ecological viewpoint it is the lowlands that have got the most suitable conditions not only to develop agriculture, but also industry and the other activities. From this viewpoint it would be desired the locational criteria having been used up-to-day to be specially reevaluated.

4. The basins covering only 16.5 per cent of the total area of Slovakia became the most densely settled areas of Slovakia. The number of population is here only by 300 thousands lesser than that in the lowlands and in average density (221 inhabitants per 1 sq km) the former exceeds highly the latter. The basins, however, represent the most contrasty areas in Slovakia. Some of them (especially those middle-high situated) attain, so to speak, the ceiling in using their own potential and thus it is necessary to deliberate carefully on their further development possibilities, the others, in turn, namely the basins of the intravolcanic furrow represent lesser activated areas, in which, on the contrary, a necessity to stimulate economic development is being shown, and thus also increase of their population.

5. The leading phenomenon, the mountain ranges, covering 55.1 per cent of Slovakia's area, were considerably utilized in the past and thus also relatively strongly

populated. Absolutely, however, the number of population increased in 110 years from 770 thousands to 1,110 thousand population. It was, however, especially the lower and disconnected mountain ranges, or also areas in the vicinity of strong working centres. In general, the significance of mountain ranges decreases with their height and massiveness and thus the mountain ranges become depopulation areas, or areas with a strong functional transformation of population. Regarding both their position, some new functions and other facts (agriculture and others), it is necessary, however, to reckon here with population to be stabilized on the differentiated territory.

Map 1. Population density of regional geomorphological wholes of Slovakia in 1869 (O. Bašovský, E. Hvožďarová, E. Povincová).

1 — Population density (population per 1 sq km)

Map 2. Population density of regional geomorphological wholes of Slovakia in 1980 (O. Bašovský, E. Hvožďarová, E. Povincová).

1 — Population density (population per 1 sq km).

Map 3. Population gain and loss in Slovakia 1869—1980 by regional geomorphological wholes (O. Bašovský, E. Hvožďarová, E. Povincová).

1 — Population density gain (population per 1 sq km)

2 — Population density loss (population per 1 sq km)

3 — Absolute gains and losses of population in 1869—1980 in thousands

Graph 1. Population development within the groups of geomorphological wholes in 1869—1980 (in absolute values).

A — lowlands: 1 — plains, 2 — hilly lands

B — basins: 3 — basins low situated

4 — basins middle-high situated

5 — basins high situated

C — mountain ranges: 6 — disconnected, 7 — massive

Graph 2. Population development within the groups of geomorphological wholes in 1869—1980 (in relative values)

A — lowlands: 1 — plains, 2 — hilly lands

B — basins: 3 — basins low situated

4 — basins middle-high situated

5 — basins high situated

C — mountain ranges: 6 — disconnected, 7 — massive.

Table 1. Changes in population distribution in the SSR in 1869—1980.

Translated by A. Krajčír